

# Hospodářské instrukce

## 1) Zařazení pramene:

- Jedná se o písemný pramen úřední provenience, normativní.

## 2) Vznik pramene:

- Vznik hospodářských instrukcí souvisí s rozvojem režijních velkostatků, jejichž postupně komplikující se správa byla delegována majitelem panství na podřízené úředníky. Vzorem instrukcí mohla být nařízení z církevních velkostatků. Vzniká tak nová vrstva obyvatel, vrchnostenské úřednictvo, díky čemuž můžeme mluvit o byrokratizaci správy. Mezi první dochované fragmenty instrukcí patří ty pro rožmberské panství z 15. století, avšak jejich razantní navýšení lze sledovat především v 16. století, například mezi první velmi dobře dochované instrukce patří instrukce vydaná Vojtěchem z Pernštejna, badateli datovaná do roku 1525.

## 3) Obsah pramene:

- Jedná se o souhrn nařízení, rad a návodů, jak spravovat panství, určený pro konkrétního úředníka či úřednický aparát na konkrétním panství. Podle toho se dělily na jednoduché (úředník) a souhrnné (pro všechny úředníky).
- Obecně vzato mohla mít hospodářská instrukce i přes sto nařízení. Od apelu na bezpečnost a zamykání sídla, přes dohled nad jeho služebnictvem, dovozem a vývozem zboží do/ze sídla, jeho opravami a údržbou až po starost o hospodářství a dobré mravy poddaných.
- Nejvyšším, tzv. prvním úředníkem na panství byl nejčastěji hejtman, jenž se přímo zodpovídal majiteli velkostatku, popřípadě na dominiích složených z několika panství regentovi, jakémusi vrchnímu hejtmanovi, který stál mezi hejtmany jednotlivých panství a vlastníkem dominia.
- Pro bližší představu o obsahu pramene použijeme instrukci Vojtěcha z Pernštejna, kterou adresoval svému hejtmanovi. Z ní se dozvídáme, že měl hejtman dohlížet nad panstvím Potštejnským a Litickým, přičemž Potštejn byl již spravován purkrabím, z čehož vyplývá, že v tomto konkrétním případě byla hejtmanovi tato funkce podřízená. Hejtman měl dohlížet na hospodářský chod panství a poddané, taktéž oplýval pravomocí soudní, ale ve sporných případech se měl obracet přímo na majitele panství. Nepoctivé podřízené mohl propouštět a přijímat nové. Purkrabí vedl robotní rejstříky a odpovídal za dodržování robotních povinností poddaných. K ruce měl šafáře (dohled nad mužskou částí čeledi) a šafárku (dohled nad ženskou částí), kteří se starali o dobytek a údržbu dvora, dále mu pomáhali pojezdí, kteří ho v případě potřeby mohli i zastoupit, a drábové. Vzhledem k jisté prestiži obou úřadů, prvního úředníka a purkrabího, se do nich zpravidla rekrutovali příslušníci nižší (drobné) šlechty.
- Pod přímým dozorem hejtmana se nacházeli písaři, skuteční odborníci správy, kteří své odbornosti mohli zneužívat a zneužívali. Mezi ně patří např. písař důchodní, jakýsi ekonom panství, vedl evidenci příjmů a výdajů z jednotlivých režijních podniků (z poplužních dvorů, pivovarů, mlýnu, pily atd.) a dalších výdělečných odvětví (z lesního hospodářství a rybníkářství). Měl na starost panskou pokladnu a vydávání mezd

služebnictvu a čeledi. Dalšími členy vrchnostenské správy byli: písař obroční (polní hospodářství), sirotčí, lesní, pojezdny a další.

- Hejtmanovi se rovněž zodpovídali rychtáři, kteří byli představiteli vesnických obcí s jistou omezenou mírou samosprávy. Pro vlastníka panství mimo jiné vybírali v obcích poplatky.
- Instrukce se samozřejmě věnují i poddanskému obyvatelstvu. Jak už bylo napsáno výše, šlo o dohled nad dobrými mravy i vírou poddaných, zvláště v pobělohorské době. Mezi speciální skupinu poddaných patřila panská čeleď, jež se dělila na dvorskou (poplužní dvůr) a zámeckou nebo hradní, která pracovala přímo pro vrchnost v centru panství (sídlo hejtmana či purkrabího). Jednalo se o kuchmistra, kuchaře, řezníka, sladovníka, pekaře, povozného, podkoního, vrátného, kováře aj.

#### 4) Problematika využití pramene:

- Instrukce nám podávají pouze ideální představu o tom, jak měl chod panství probíhat, ale nikoliv, jak reálně probíhal. Pramen nám odhaluje hospodaření velkostatku ve dvorech a ostatních podnicích (lesnictví, rybníkářství, pivovarnictví atd.) Dovídáme se o právech a povinnostech obyvatel panství a jeho sociální stratifikaci. Proto ho můžeme využít při studiu dějin každodennosti, správy, práva a hospodářství na panství.

#### 5) Edice:

- KALOUSEK, Josef: *Řády selské a instrukce hospodářské 1350–1626*, Archiv český 22. Praha 1905.
- KALOUSEK, Josef: *Řády selské a instrukce hospodářské 1626–1698*, Archiv český 23. Praha 1906.
- KALOUSEK, Josef: *Řády selské a instrukce hospodářské 1698–1780*, Archiv český 24. Praha 1908.
- KALOUSEK, Josef: *Řády selské a instrukce hospodářské 1781–1850*, Archiv český 25. Praha 1910.
- KALOUSEK, Josef: *Dodavek k řádům selským a instrukcím hospodářským 1388–1779*. Archiv český 29. Praha 1913.

#### 6) Literatura:

- ČERNÝ, Václav: *Hospodářské instrukce: přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV.- XIX. století*. Praha 1930.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan: *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha 2007.
- MÍKA, Alois: *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha 1960.
- SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého II: Hradecko*. Praha 1994.
- ŠIMŮNEK, Robert: *Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách*. Praha 2005.
- VOREL, Petr: *Velké dějiny země Koruny české VII*. Praha – Litomyšl 2005.

Vypracovali Ondřej Holba a Vít Švestka.